

Mateusz Gregorski

Wydział nauk politycznych i studiów międzynarodowych, Uniwersytet Warszawski

ORCID: 0000-0003-0617-9737

<https://doi.org/10.26881/ndps.2024.52.02>

Porównanie systemów wsparcia dla studentów z niepełnosprawnościami na uczelniach polskich i hiszpańskich

Przedmiotem artykułu jest analiza porównawcza systemów wsparcia dla studentów z niepełnosprawnościami na uczelniach w Polsce i w Hiszpanii. Autor omawia znaczenie dostępności oferty edukacyjnej dla osób z niepełnosprawnościami oraz roli specjalistycznych jednostek, takich jak Biura/Działy ds. Osób z Niepełnosprawnościami (BON/DON), w zapewnianiu kompleksowej pomocy studentom niepełnosprawnym. Analiza opiera się na kwestionariuszach i wywiadach z reprezentantami BON/DON z obu krajów. Autor odnosi się także do własnego doświadczenia związku z BON Uniwersytetu Warszawskiego oraz praktyk studenckich w hiszpańskiej fundacji ONCE. Artykuł omawia szczegółowo działania podejmowane przez polskie uczelnie w zakresie wsparcia osób z niepełnosprawnościami, w tym proces rekrutacji, dostępność infrastruktury, wsparcie podczas studiów, asystenturę, dostosowanie egzaminów oraz pomoc psychologiczną i materialną. Autor przytacza również dane statystyczne dotyczące liczby studentów niepełnosprawnych oraz rodzajów dostosowań egzaminów maturalnych.

Słowa kluczowe: wsparcie osób z niepełnosprawnością, uczelnie wyższe, Polska, Hiszpania, studenci

Comparison of support systems for students with disabilities at Polish and Spanish universities

The article compares support systems for students with disabilities at universities in Poland and Spain. The author discusses the importance of educational accessibility for people with disabilities and the role of specialized units, such as Offices/Departments for Persons with Disabilities (BON/DON), in providing comprehensive assistance to disabled students. The comparative analysis is based on questionnaires and interviews with representatives of BON/DON from both countries. The author also refers to their own experiences with the BON at the University of Warsaw and student internship at the Spanish ONCE Foundation. The article extensively discusses the actions taken by Polish universities regarding support for students with disabilities, including the recruitment process, infrastructure accessibility, support during studies, assistance, exam adjustments, and psychological and material support. The author also provides statistical data on the number of disabled students and types of exam accommodations.

Key words: support systems for people with disabilities, universities, Poland, Spain, students

Wprowadzenie

Dostępność oferty edukacyjnej dla osób z niepełnosprawnościami (OzN) jest kluczowym czynnikiem przy prewencji wykluczenia społecznego i zawodowego. Uczelnie wyższe starają się wyjść naprzeciw oczekiwaniom studentów i dostosowują w coraz większym stopniu swoją ofertę do potrzeb OzN. Takie działania są nadzorowane przez wyspecjalizowane jednostki, zwane najczęściej Biurami ds. Osób z Niepełnosprawnościami bądź Działami ds. Osób z Niepełnosprawnościami (zwane dalej: BON i DON). Świadczą one kompleksową opiekę nad niepełnosprawnym studentem, począwszy od procesu rekrutacji, poprzez cały tok studiów, aż do obrony pracy dyplomowej.

Podjęto próbę weryfikacji hipotezy badawczej mówiącej, że w obrębie danego kraju systemy wsparcia OzN na studiach wyższych są homogeniczne, ale różnią się na płaszczyźnie międzynarodowej.

W celu weryfikacji powyższej hipotezy postawiono następujące pytania badawcze:

1. Jaka jest geneza i charakterystyka systemu wsparcia OzN na wybranych uczelniach polskich i hiszpańskich?
2. Jakie można zaobserwować różnice pomiędzy sposobem działania instytucji polskich i hiszpańskich i z czego one wynikają?

Jaki wpływ na efektywność świadczonej pomocy ma poziom finansowania?

Do badania zastosowano metodę analizy porównawczej, wspomaganą wywiadami pogłębionymi z reprezentantami jednostek odpowiedzialnych za wsparcie OzN (jak np. BON/DON). Do przeprowadzenia analizy wykorzystano metodę badania ankietowego. Autor posiłkuje się też własnym – ponad jedenastoletnim – doświadczeniem we współpracy z BON Uniwersytetu Warszawskiego (UW) oraz wiedzą pozyskaną w ramach praktyk studenckich w hiszpańskiej fundacji ONCE. W Hiszpanii jest to najważniejszy pozarządowy podmiot zajmujący się kształtowaniem polityki wsparcia OzN.

Do jednostek zajmujących się wsparciem OzN na wybranych polskich i hiszpańskich uczelniach skierowano kwestionariusz składający się z 37 pytań. Na kwestionariusz odpowiedziało łącznie (...) uczelni i jednostek, które się tym zajmują. W Polsce pytania zawarte w kwestionariuszu wykorzystano do przeprowadzenia wywiadu z oddelegowanymi osobami odpowiedzialnymi za obszary działalności zajmujące się problematyką osób z niepełnosprawnościami. Natomiast w instytucjach hiszpańskich badanie przeprowadzono w formie kwestionariusza wysłanego w korespondencji elektronicznej. Pytania podzielono według siedmiu kategorii:

- administracja,
- pomoc BONów podczas procesu rekrutacji,

- wsparcie podczas studiów,
- asystentura,
- dostosowanie,
- nauczanie,
- pomoc BONów po obronieniu pracy dyplomowej.

Autor w dalszej części tekstu będzie używał zamiennie pojęć: osoba niepełnosprawna, osoba z niepełnosprawnością oraz OzN.

Wsparcie osób z niepełnosprawnością na uczelniach polskich

Wszystkie jednostki zajmujące się osobami z niepełnosprawnością na uczelniach wyższych działają w tym samym krajowym systemie prawnym. Podstawą prawną są: konwencja ONZ o prawach osób niepełnosprawnych, ratyfikowana przez Polskę i obecnie stanowiąca nadrzędny akt prawny¹ (art. 24, „Państwa Strony uznają prawo osób niepełnosprawnych do edukacji bez dyskryminacji i na zasadach równych szans, co zapewni włączający system kształcenia umożliwiający integrację na wszystkich poziomach edukacji i w kształceniu ustawicznym”), ustawa „Prawo o szkolnictwie wyższym”, ustawa o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych oraz przepisy wewnętrzne w każdej z wymienionych niżej uczelni. Zadaniem biur, takich jak BON, jest uzupełnienie, co osoba z niepełnosprawnością może uzyskać lub ma zagwarantowane na szczeblu centralnym, poprzez instytucje, takie jak Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych (PFRON). Finansowanie jest realizowane z budżetu uczelni, ze środków Ministerstwa Edukacji i Nauki oraz z programów realizowanych z wykorzystaniem funduszy unijnych, takich jak np. program Power i realizowane w ramach niego programy „Uczelnia Dostępna”². Dodatkowo może wystąpić wsparcie ze środków prywatnych. Oznacza to, że uczelnie mają podobne warunki początkowe do tworzenia swoich wewnętrznych jednostek opiekujących się OzN. W celu identyfikacji ewentualnych różnic przy realizacji tego celu autor przeprowadził badanie ankietowe i wywiad pogłębiony z przedstawicielami ośmiu polskich uczelni: Uniwersytet Warszawski (UW), Uniwersytet Jagielloński (UJ), Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej (SWPS), Akademia Ekonomiczno-Humanistyczna w Warszawie (AEH), Akademia Pedagogiki Specjalnej (APS), Politechnika Warszawska (PW), Szkoła Główna Handlowa (SGH) i Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego (SGGW).

¹ Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych w dniu 13 grudnia 2006 r. rezolucją A/RES/61/106 (Dz. U. z 2012 r., poz. 1169).

² Szerzej o programie: <https://www.power.gov.pl/strony/wiadomosci/wzrasta-dostepnosc-uczelni/> [dostęp: 12.02.2023].

W większości analizowanych uczelni na początku powoływano pełnomocnika ds. osób niepełnosprawnych. Wraz ze wzrostem liczby studentów z różnego rodzaju niepełnosprawnościami pojawiła się potrzeba wyspecjalizowania tych jednostek i poszerzenia spektrum ich działania i kompetencji. W wyniku tego powstały Biura Osób Niepełnosprawnych (BON), niektóre z nich następnie przekształcono w Działy Osób Niepełnosprawnych (DON).

Wśród licznych zadań BON/DON można wymienić m.in.: pomoc w rekrutacji na studia, dbanie o dostępność fizyczną w budynkach uczelni (np. rampy, windy), dostosowanie serwisów i stron internetowych, dostosowanie egzaminów (np. tłumacz języka migowego), zapewnienie asystentów w trakcie studiów (robienie notatek, pomoc w przemieszczaniu się na zajęcia i w komunikacji itp.), usługi transportowe (zwrot pieniędzy albo własny/zewnętrzny transport), pomoc psychologiczną i materialną. Obowiązki uczelni wyższych w tym zakresie określa ustawa Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce. Artykuł 11 ust.1 ustawy do podstawowych zadań uczelni zalicza „stwarzanie osobom niepełnosprawnym warunków do pełnego udziału w: procesie przyjmowania na uczelnię w celu odbywania kształcenia, kształceniu, prowadzeniu działalności naukowej”³.

Zgodnie z deklaracjami analizowanych uczelni, liczba zarejestrowanych na nich osób z niepełnosprawnością zawiera się w przedziale ok. 300–500 osób dla każdej z nich. Według danych statystycznych GUS w roku akademickim 2021/2022 kształciło się 19,9 tys. osób z niepełnosprawnościami, co stanowiło 1,7% wszystkich studentów, a wśród doktorantów było 0,6 tys. niepełnosprawnych (czyli 4,1%). Studia ukończyło 5,4 tys. niepełnosprawnych studentów (czyli 1,8% absolwentów)⁴. Żeby oszacować udział różnych rodzajów niepełnosprawności w tych grupach, można posiłkować się danymi na temat dostosowań egzaminów maturalnych. Informacje uzyskane z Centralnej Komisji Egzaminacyjnej zostały zaprezentowane w tabeli 1 i dotyczą egzaminów maturalnych z roku 2022. Łącznie ok. 1500 osób wymagało dostosowania egzaminu maturalnego. Zestawiając to ze średnią ok. 5 tys. studentów niepełnosprawnych na rocznik można wywnioskować, że większość studiujących OzN to niepełnosprawni ruchowo bądź z innych kategorii, niewymagających dostosowań egzaminu.

Należy jednak wspomnieć, że nie tylko niepełnosprawni z orzeczeniem dostają wsparcie z DONu. Najczęściej wystarczy jakakolwiek dokumentacja medyczna. Przedstawiciele jednostek zgodnie twierdzą, że na ich uczelniach występuje wysokie zróżnicowanie co do niepełnosprawności i wszystkie te osoby są mile widziane. We wszystkich wywiadach był podkreślany też temat pełnej dostępności wsparcia psychologicznego dla osób, które tego potrzebują.

³ Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, Dz. U. 2018 poz. 1668.

⁴ GUS, *Osoby niepełnosprawne w 2021 r.*, 1.12.2022 r.

Tabela 1. Liczba abiturientów z określonym rodzajem dostosowania na egzaminie maturalnym 2022

Rodzaj dostosowania:	Uzyskali świadectwo maturalne	Liczba zgłoszeń na egzamin maturalny
Zdający z autyzmem, w tym z zespołem Aspergera	1055	1573
Zdający słabosłyszący	289	495
Zdający słabowidzący	253	409
Zdający niewidomi	8	14
Zdający niesłyszący	49	113
Zdający z niepełnosprawnością ruchową spowodowaną mózgowym porażeniem dziecięcym	50	91
Pozostałe dostosowania	39	67

Źródło: B. Dobrosielska, Odpowiedź CKE na pismo Mateusza Gregorskiego z dnia 10.05.2023 r.

Uczelnie w Polsce mają wąskie spektrum źródeł finansowania. Ogranicza się ono w większości do dotacji ministerialnych i projektu „Uczelnia Dostępna”, z którego wszystkie uczelnie korzystają i mają pieniądze dla osób z niepełnosprawnością. Dodatkowo uczelnie realizują projekty z funduszy Unii Europejskiej (np. w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego), czego przykładem może być projekt Level-up, realizowany przez Uniwersytet Warszawski. Do zadań projektu należy stworzenie modelu zintegrowanego wsparcia studentów ze schorzeniami specjalnymi, uruchomienie laboratorium map i modeli dotykowych i cyfrowych publikacji, wdrożenie e-usług w ramach BON, upowszechnianie wiedzy na temat dostępności, wsparcie studentów z problemami neurorozwojowymi i neurologicznymi oraz likwidacja barier architektonicznych⁵.

Kwoty przyznawanych stypendiów znacznie różnią się od siebie, w zależności od uczelni. Mogą zaczynać się od 300 PLN, a sięgać nawet do 2500 PLN bez względu czy jest to uczelnia prywatna, czy publiczna. Jedynym kryterium, decydującym o wysokości przyznawanego dla studenta stypendium, jest orzeczony stopień niepełnosprawności. Równolegle, po spełnieniu odpowiednich warunków, można być też beneficjentem stypendium naukowego i socjalnego.

Uczelnie bardzo rzadko miały zgłaszane problemy wynikające z relacji pomiędzy studentami z niepełnosprawnością i bez niej. Jednakże występowały czasami trudności w interakcjach pomiędzy studentami wynikające głównie z izolacji społecznej OzN. Są to w dużej mierze problemy nabyte na wcześniejszych etapach edukacji, kiedy rówieśnicy są mniej dojrzały emocjonalnie, wykazują się mniejszą empatią i spychają OzN na margines życia towarzyskiego. Rodzice,

⁵ <https://bon.uw.edu.pl/informacje-o-projekcie-level-up/> [dostęp: 14.02.2023].

opiekunowie, rodzina (np. rodzeństwo) odgrywają dużą rolę w życiu osoby niepełnosprawnej i próbują ingerować na płaszczyznach, na których nie powinni. Stąd też wynikają liczne nieporozumienia na linii student-wykładowca-rodzic.

Usługi transportowe to kolejny wymiar wsparcia OzN. Jego celem jest umożliwienie fizycznego dostępu do uczelni osobom, które mają problemy z samodzielnym poruszaniem się. Podejście w tym zakresie nie jest jednolite, np. UW oferuje tylko własny transport (własnymi busami), a pozostałe uczelnie zwracają studentom koszty przejazdów do i z uczelni albo wynajmują firmy zewnętrzne świadczące usługi w tym zakresie.

Asystentura jest bardzo złożonym tematem. W trakcie swojej kariery akademickiej autor miał okazję rozmawiać z wieloma asystentami osób niepełnosprawnych, tzw. AON. Wielokrotnie wspominali oni o trudnościach w swojej pracy i o tym, że nie zawsze OzN zdają sobie sprawę, w czym tak naprawdę powinien pomagać asystent. Praca asystenta jest realnym i rzeczywiście potrzebnym wsparciem, ale pełny potencjał ze współpracy między OzN i asystentem można osiągnąć tylko wtedy, kiedy obydwie strony wykazują zaangażowanie. Istnieją osoby, które dokładają wszelkich starań, aby sprostać codziennym wyzwaniom w szkołach wyższych. Jasno komunikują swoje potrzeby, tłumaczą dokładnie jak chcieliby, żeby wyglądały ich notatki, a często też pomagają w ich przygotowaniu. Istnieje jednak też pokusa nadużycia tej pomocy, w niektórych przypadkach OzN wykorzystują swój stan zdrowia i obecność asystenta. Jest to dla nich wystarczający argument, aby uczęszczać na zajęcia nieprzygotowanym. Nie zależy im na notatkach lub pracy domowej, tym samym nie szanując przyznanego im wsparcia. W tym czasie można byłoby przyznać wsparcie innemu studentowi, który lepiej wykorzysta pomoc i potencjał płynący ze współpracy OzN-AON. Przykładem jest autor, dla którego nie byłaby możliwa kariera naukowa bez pomocy asystenta. Wszyscy przecież powinni sobie doskonale zdawać sprawę, że edukacja wyższa nie jest obowiązkowa w naszym kraju. Nie studiują dla nikogo innego, jak tylko dla siebie.

Kolejną bardzo ciekawą rzeczą jest to, że zarówno studenci, jak i wykładowcy z niepełnosprawnością uczelni mogą korzystać z pomocy asystenta. Warunkiem jest, że są zarejestrowani w jednostce BON lub DON. Powszechnym ograniczeniem i problemem, z którym może spotkać się asystent, jest fakt, że często jest wysyłany jako zastępstwo asystenta uczestniczącego w przedmiocie od początku. Oznacza to, że nie ma wglądu do poprzednich zajęć i notatki mogą okazać się niezrozumiałe. Poza tym każdy asystent ma swój sposób notowania.

Na większości uczelni przyjęty jest model asystentury zadaniowej. Oznacza to, że asystent pracuje z danym studentem tylko na jednym albo kilku przedmiotach. Inny asystent może być przydzielony do innych zajęć. Każdy z tych asystentów nie wie nic o innych aspektach życia akademickiego studenta. Komunikacja

z nimi może okazać się problematyczna przez niedostateczną ilość informacji, jaką posiadają wszystkie strony w tej relacji. Na to nakładają się jeszcze zastępstwa. W rezultacie za każdym razem nowego asystenta należy wprowadzać w sprawę, którą aktualnie OzN realizuje. Z doświadczenia autora wynika, że może to zajmować bardzo dużo czasu, szczególnie jeśli osoba z niepełnosprawnością mówi powoli i niewyraźnie.

Sporadycznie zdarza się stała współpraca pomiędzy asystentem a studentem z niepełnosprawnością. W takim wypadku asystent uczestniczy ze studentem we wszystkich przedmiotach i pomaga mu w sprawach administracyjnych. Niezależnie od systemu współpracy, obecność asystenta siłą rzeczy zaburza relacje z grupą. Oczywistym jest, że student mówiący niewyraźnie w pierwszej kolejności skieruje swoją wypowiedź do asystenta, by ten mógł przekazać jego słowa dalej. Analogicznie, gdy grupa chce zwrócić się do studenta z niepełnosprawnością, z obawy przed niezrozumieniem, rówieśnicy najpierw przekazują informacje asystentowi. Prowadzi to do wytworzenia zbędnych barier społecznych.

Jedno z korzystnych rozwiązań, jakie autor zna z autopsji, to asystent będący uczestnikiem tych samych przedmiotów w tej samej grupie. Naturalne jest zatem, że asystent powinien równolegle nabywać tej samej wiedzy co osoba z niepełnosprawnością, np. poprzez wspólne prace nad projektami i innymi zadaniami. Student pełniący również rolę asystenta otrzymuje za swoje dodatkowe obowiązki wynagrodzenie. Pensje AON mogą znacznie się od siebie różnić. Za godzinę swojej pracy AON może otrzymać od 25 PLN do nawet 45 PLN. Niektóre uczelnie posługują się systemem godziny zegarowej, a inne systemem godziny lekcyjnej. Istotnym czynnikiem jest również stopień niepełnosprawności studenta. Oczywistym jest, że osoba niesłysząca potrzebuje transkrypcji zajęć. Wiąże się to z większym zaangażowaniem asystenta, a tym samym wysokością jego wynagrodzenia. Podczas wywiadów zdecydowana większość uczelni deklarowała, że stara się przydzielać asystentów względem potrzeb i studiowanego kierunku OzN. Zadania takiego podejmuje się BON/DON na podstawie CV asystenta.

U każdej osoby starającej się o stanowisko asystenta osoby niepełnosprawnej niezbędne jest posiadanie odpowiednich cech. Nadrzędną rolę pełni empatia, pozwalająca choćby w najmniejszym stopniu na wyobrażenie sobie, z jakimi wyzwaniem musi mierzyć się osoba niepełnosprawna. Pożądana jest ogólnie rozumiana otwartość i rozwinięte kompetencje miękkie. Jak już niejednokrotnie wspomniano, AON musi często wchodzić w interakcje z ludźmi z różnych środowisk i w różnym wieku. Niezwykle istotną cechą jest także asertywność, gdyż OzN często pragną korzystać z pomocy asystenta w jego czasie wolnym. Asystent powinien odznaczać się odpowiedzialnością i punktualnością. Podczas wykonywania swoich zadań należy wziąć pod uwagę takie czynniki, jak np.: niedziałająca winda, opóźnienie komunikacji miejskiej, niesprzyjające warunki pogodowe.

Niepunktualność asystenta może spowodować, że OzN nie skorzysta z zajęć programowych, a asystent będzie zmuszony do wykonywania swoich zadań na rzecz innego studenta. Podczas zajęć prowadzący nierzadko poruszają wiele różnych tematów, stąd niezbędna jest umiejętność szybkiego pisania i sporządzania notatek. Niedopuszczalne byłoby, gdyby z powodu np. przeglądania mediów społecznościowych czy rozproszenia uwagi treściami niezwiązanymi z programem zajęć, asystent ominął istotne dla studenta informacje. AON powinien również być opanowany, zachowywać spokój i nie wpadać w panikę, kiedy wymagane jest od niego udzielenie pierwszej pomocy i zapewnienie bezpieczeństwa studentowi.

Podczas większości rozmów uczelnie twierdziły, że bardzo rzadko dochodzi do nieobecności asystenta, a jeżeli taka sytuacja ma miejsce, to nie ma problemu ze znalezieniem zastępstwa za niego. W ostateczności, jeżeli okaże się niemożliwe zorganizowanie innego asystenta, pracownicy biura BON/DON są obecni do pomocy. Inną możliwością jest pożyczenie notatek od studenta z roku i przepisanie ich w ustalonym czasie przez AON. Przedstawiciele biur twierdzą, że student – co do zasady – powinien być obecny, ale w uzasadnionych przypadkach jest możliwa absencja. Biura do spraw osób z niepełnosprawnościami przewidują możliwą nieobecność dwu- lub trzykrotnie. Zdaniem autora powinna istnieć opcja wystąpienia o pomoc w nadrobieniu notatek, zwłaszcza jeżeli chodzi o osoby głuche. Mogłoby być problematyczne robienie notatek z czyichś gotowych już skryptów.

Rola asystenta na ćwiczeniach jest dość płynna. Robi to czego student potrzebuje, żeby w pełni uczestniczyć w zajęciach, np. czytanie, tłumaczenie itp. bez dodawania swoich przemyśleń. Bardzo mało uczelni miało przypadki, że niepełnosprawność studenta jest tak poważna, że wymaga pomocy asystenta również w domu. W razie zaistnienia takich sytuacji, uczelnie sprawnie znajdują rozwiązanie. Analizowane jednostki przyznają się, że nie mają sposobu na zagwarantowanie, aby student z niepełnosprawnością zdawał egzamin samodzielnie. Pozostaje zaufanie do OzN i wiara w ich świadomość, że zdobywają wiedzę tylko dla siebie. Istnieją liczne przypadki, gdzie uczelnia zamienia formę, aby student był w stanie rozwiązać egzamin bez pomocy asystenta. W przypadku kiedy nie da się zamienić formy egzaminu, przydzielają w zastępstwie asystenta, który nie miał wcześniej styczności ze zdawanym przedmiotem. Zdaniem autora niemożliwe jest podejście do egzaminu językowego bez znajomości przez asystenta zdawanego języka. Autor zdawał dwa egzaminy językowe i w obu był obecny asystent znający język. Nie do wyobrażenia byłoby sylabizowanie, albo nawet literowanie obcych słów asystentowi.

Władze uczelni starają się robić co w ich mocy, żeby wszystkie ich budynki były dostępne dla osób z różnymi niepełnosprawnościami. Ciągłe powstają nowe projekty i zadania, a podczas remontów OzN są zawsze brani pod uwagę. Na

parkingach znajdują się miejsca przeznaczone dla OzN. W budynkach są zainstalowane pętle indukcyjne, umożliwiające wyróżnienie mowy prowadzącego wykład dla osób niedosłyszących. Jednym z systemów pomagającym osobom niewidomym i słabowidzącym jest „Totupoint” dostępny w Akademii Pedagogiki Specjalnej⁶. Politechnika Warszawska jest w trakcie tworzenia systemu identyfikacji wizualnej dla osób niedowidzących, m.in. duża mapa z mocnymi kolorami, oznakowania w budynkach, jednolite oznakowania. Windy i podjazdy są już tak powszechne, że trudno znaleźć miejsca, które nie są jeszcze w ten sposób dostosowane. Sposoby zapewniania dostępności są regulowane przez Ustawę o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami⁷.

Oprócz dostosowywania kampusów badane uczelnie wyższe wprowadzają zmiany również w przebiegu zajęć. Najważniejsze, żeby modyfikacje nie naruszały meritum, a były odpowiedzią na potrzeby studenta. Zmiana formy zajęć, sposobu rozliczania, dostosowanie tempa pracy do możliwości studenta, wydłużenie czasu pracy, podzielenie egzaminu na mniejsze partie. Uczelnie pod żadnym pozorem nie chcą ułatwiać, a jedynie wyrównywać szanse, jednocześnie zachowując samodzielność studenta.

Odpowiadając na pytanie: „Jak wygląda dostosowanie zajęć sportowych?”, uczelnie nie są jednogłośne. Właściwie wszystkie odpowiadają inaczej. Zajęcia z wychowania fizycznego można zamienić na naprawdę wiele, np.: rehabilitację, basen, jogę, zajęcia teoretyczne (np. dietetyka). Ponadto prowadzący zajęcia na Uniwersytecie Warszawskim są przygotowani i przeszkoleni na kontakt z OzN.

W przeciwieństwie do dostosowania zajęć sportowych wszystkie uczelnie były jednogłośne co do dostępności dla każdego do książek i innych materiałów dydaktycznych.. Stawiany jest mocny nacisk, aby jak najwięcej tekstów zostało zdigitalizowanych. Od 2005 roku zaczęły to robić uczelnie, a wcześniej zajmował się tym Polski Związek Niewidomych. Pierwszym takim był program stworzony przez UJ – „Hamlet”, który później został włączony do Akademickiej Biblioteki Cyfrowej, prowadzony przez UW⁸.

Dostosowanie egzaminów zależy od wykładowców, wielkości i typu egzaminu, a przede wszystkim od potrzeb studenta i rodzaju jego niepełnosprawności. W większości przypadków tego zadania podejmuje się prowadzący, czasem jest to BON. Autor ze swojego doświadczenia może powiedzieć, że jeszcze nie spotkał się z prowadzącym, który nie chciałby zamienić formy egzaminu. Czas pisania egzaminu może zostać wydłużony nawet dwukrotnie na niektórych uczelniach.

⁶ http://www.totupoint.pl/strona.php?nazwa=szczegoly_znacza&id=ddb39b00009fe1d4 [dostęp: 14.02.2023].

⁷ Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami, Dz. U. z 2019 r., poz. 1696.

⁸ <https://don.uj.edu.pl/dla-studentow/adaptacje-materialow/program-hamlet> [dostęp 14.02.2023].

Tabela 2. Systemy dostępności dla osób z niepełnosprawnościami na wybranych uczelniach wyższych

	UW	UJ	PW	SWPS	AEH
Dostosowane pokoje w domach studenta	dostępnych 66 miejsc	brak danych	dostosowane	dostosowane	dostosowane
Pętle indukcyjne i systemy wspomagające podczas zajęć	obecne (w trakcie zakupu pętli przenośnych)	obecne	obecne	obecne	obecne
Mapy ułatwiające poruszanie się osobom niewidomym i słabowidzącym	obecne	obecne	obecne w formie aplikacji ze znacznikami głosowymi	obecne	obecne
Dostosowanie zajęć do studenta	dostosowanie kursu do tempa pracy, wydłużenie czasu pracy, zmiana formy egzaminu	dostosowany czas: egzaminu, terminów na oddanie prac, sesji	rozpatrywana zamiana zajęć na zdalne, dostosowanie terminów na oddanie prac i sesji	wydłużenie czasu pracy, zmiana formy egzaminu, zależy od wydziału i wykładowcy	wydłużenie czasu pracy, zmiana formy egzaminu, zależy od wydziału i wykładowcy, obecność tłumacza migowego podczas zajęć, monitory brajłowskie
Dostosowanie zajęć sportowych	zajęcia w małych grupach dostosowane dla studentów o różnych potrzebach. jest wista z modulem prowadzenia zajęć dostosowanych	możliwość zamiany zajęć w/w na basen dostępny dla OzN, jeśli nie ma możliwości zajęcia teoretyczne z odżywiania itp.	brak wewnętrznych rozwiązań	brak wewnętrznych rozwiązań	możliwość zamiany zajęć na fizjoterapię, „sala doświadczalna świata”, ścianka wspinałkowa przystosowana dla OzN
Dostosowanie materiałów dydaktycznych	materiały w formie powiększonego tekstu, nagrań dźwiękowych, wydruku brajlowskiego, dostosowane stanowisko pracy w bibliotece	projekt „hamlet” inaczej biblioteka cyfrowa, szkolenie wykładowców nt. tworzenia materiałów dla OzN, dostosowane stanowiska w bibliotece	możliwość korzystania z zasobów bibliotecznych online,	powiększona czcionka, napisy na filmach, digitalizacja zasobów bibliotecznych	powiększona czcionka, możliwość korzystania z zasobów Bibliotecznych online, dostosowane stanowisko pracy w bibliotece

	UW	UJ	PW	SWPS	AEH
Asystent osobisty lub zadaniowy	przeważnie zadaniowy (zależne od potrzeb studenta)	brak danych	osobisty	przeważnie osobisty (zależne od potrzeb studenta)	osobisty
Dostęp do wsparcia psychologicznego	dostępne	dostępne	dostępne	dostępne	dostępne
Dostosowanie kampusu dla OzN	w większości dostosowany	w większości dostosowany	parking dla OzN, windy, podjazdy dla wózków, tablice brajlowskie	oznaczenia brajlowskie; dostęp dla psów asystujących; bezpłatny parking dla OzN; obecność wind	windy, wyznaczone miejsca parkingowe
Dostosowanie do prowadzenia zajęć językowych	napisy na filmach dla osób niesłyszących, możliwość indywidualnego lektoratu	dostosowanie jak w pozostałych, „opcja hiszpańska”	forma indywidualnego lektoratu	powiększenie czcionki, napisy na filmach, dostosowanie dokumentów/materiałów	napisy na filmach, powiększenie czcionki

Źródło: opracowanie własne.

Poza tym wykorzystywana jest metoda powiększonego druku, brajla lub komputer z oprogramowaniem udźwiękowiającym. Oczywiście dla osób niesłyszących i słabosłyszących są dostępni tłumacze języka migowego lub egzamin może zmienić swoją formę na pisemną.

Prawie wszystkie omawiane uczelnie obierają tę samą taktykę w kontekście nauczania języków obcych. Dla osób głuchych są oddzielne lektoraty i mają one dostępną opcję wybrania języka polskiego jako obcego. Dla niewtajemniczonych język polski migowy, którego uczą się osoby niesłyszące i niedosłyszące, jest zupełnie innym językiem niż język polski. Ciekawym rozwiązaniem jest tzw. „opcja hiszpańska” na UJ – „studenci pedagogiki uczą się języka hiszpańskiego, a jednocześnie uczą tego języka studentów z niepełnosprawnościami. Wszyscy zyskują nowe umiejętności, które w Krakowie wielokrotnie zwiększają szanse na zatrudnienie”⁹. Osoby niepełnosprawne mogą też mieć prawo do indywidualnego lektoratu.

W każdej z zanalizowanych instytucji występuje sumienne przygotowanie prowadzących do kontaktu z osobami z niepełnosprawnościami. Jedyne różnice w tym zakresie to forma szkoleń. Mogą to być szkolenia online, warsztaty, nauka języka migowego dla pracowników, a autor usłyszał, że w AEH jest nawet opcja spotkania się z przedstawicielami różnych fundacji i z OzN z sukcesami zawodowymi. Natomiast Politechnika Warszawska może poszczycić się poradnikiem *savoir-vivre* w kontakcie z osobami niepełnosprawnymi. Zawiera on liczne, rozwinięte i spersonalizowane rady o OzN, mające na celu pomoc, zrozumienie oraz zniwelowanie jakichkolwiek barier pomiędzy studentami.

Profesorowie, mimo dodatkowych szkoleń i przygotowań, najczęściej nie mają dodatkowych godzin poza dyżurem dla żadnego studenta; nie tylko studenta z niepełnosprawnością. Jedynie APS i PW oferują formę zajęć uzupełniających. Można zgłosić potrzebę odpowiedniej jednostce, która ma możliwość zapewnienia dodatkowych konsultacji. Z doświadczenia autora wynika, że dodatkowe spotkania były możliwe jedynie z lektoratu z języka obcego (niewyraźny i powolny sposób wypowiedzania się). Prowadzący często muszą poświęcać swój prywatny czas z chęcią pomocy studentowi z lub bez niepełnosprawności.

Uczelnie nie wprowadzają diametralnych różnic w związku z dniami otwartymi dla kandydatów z niepełnosprawnościami. Z przyjemnością pomogą w zapoznaniu się z uczelnią i, jeżeli będzie potrzeba, zaadaptują formę egzaminów wstępnych pod możliwości OzN, tak aby samodzielnie OzN poradziła sobie z uzupełnieniem go. Pracownicy oraz studenci wydziałów są dostępni cały czas podczas dni otwartych dla nowych kandydatów. Problemem jednak okazuje się,

⁹ <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/wizyta-w-dziale-ds-os%C3%B3b-niepe%C5%82nosprawnych-uniwersytetu-jagiello%C5%84skiego-don-uj-w-krakowie> [dostęp 1.03.2023].

że OzN często nie pojawiają się na dniach otwartych z powodu chęci pozostania anonimowym jak najdłużej. Kolejną istotną rzeczą okazuje się perspektywa pracownika biura BON/DON, która, nieważne jak szczerza by była, to często nie odzwierciedla w pełni trudności, z którymi będzie się musiał mierzyć kandydat. Niezwykle trafiona okazałaby się tutaj rozmowa ze studentem starszego rocznika lub absolwentem z niepełnosprawnością. Tak naprawdę, gdyby nie pierwsza wizyta autora w BON jeszcze w szkole średniej, nie wiedziałby, jakie może dostać wsparcie na Uniwersytecie Warszawskim.

W kontekście rekrutacji liczą się tylko wyniki matury, chyba, że uczelnia prowadzi dodatkowe egzaminy wstępne, np. SGH. Natomiast rzeczywiście często studenci niepełnosprawni mają pierwszeństwo przy zapisywaniu się do zajęć seminaryjnych lub ćwiczeniowych, dzięki czemu mogą stworzyć sobie elastyczny plan tygodnia. BON/DON zachęcają do studiowania wymarzonego kierunku, lecz odpowiedzialnie również proszą, aby zwrócić uwagę na ograniczenia związane z wybraną ścieżką w odniesieniu do swojej niepełnosprawności.

W większości badanych uczelni wyższych aktywizacją zawodową nie zajmują się BON/DON. To zadanie przypisane jest biuru karier, w którym można się czasem spodziewać doradcy zawodowego, specjalizującego się w niepełnosprawności. Organizowane są staże, targi pracy (np. na AEH). Uczelnie dostają oferty od różnych fundacji oraz firm.

Wsparcie osób z niepełnosprawnością na uczelniach hiszpańskich

Autor zebrał odpowiedzi od jedenastu hiszpańskich uczelni. Między innymi były to: Universidad Miguel Hernández de Elche, Universidad de La Laguna, Universidad de Burgos, Universidad de Córdoba, Universidad Autónoma de Madrid, Universidad de Oviedo, Universidad de Málaga. Przeprowadzenie osobistych wywiadów nie było technicznie możliwe, więc w przypadku uczelni hiszpańskich wykorzystano przygotowaną ankietę elektroniczną (Gregorski, rok), przesłaną do jednostek zajmujących się OzN na poszczególnych uczelniach. Taka forma dała możliwość łatwiejszego zagregowania wyników, ale w przeciwieństwie do uczelni polskich, nie było możliwe pogłębienie odpowiedzi i wyjaśnianie niejasności na bieżąco.

Jednostki zajmujące się osobami niepełnosprawnymi istnieją w Hiszpanii już od 1992 roku¹⁰ i pełnią podobną rolę do polskich odpowiedników. Liczba studentów z niepełnosprawnością różni się na hiszpańskich uczelniach. Większość z nich deklarowała, że uczy się u nich około 350 studentów. Ze statystyk wynika, że

¹⁰ Qué es la Red SAPDU, <https://redsapdu.org/home/> [dostęp: 1.03.2023].

odsetek studentów niepełnosprawnych jest bardzo zbliżony do polskiego, tj. 1,7% (Universia 2017). Podobnie jak w Polsce, student, aby otrzymać pomoc od uczelni, nie musi posiadać orzeczenia o niepełnosprawności, a wystarczy jakakolwiek dokumentacja medyczna (Muñoz-Cantero, Novo-Corti, Espiñeira-Bellón 2013). Rodzaje niepełnosprawności są zróżnicowane, jednakże zdecydowanie przeważają w nich zaburzenia narządu ruchu, słuchu lub wzroku. Następnie uczelnie stawiały na niepełnosprawność związaną z trudnościami interakcji społecznej – autor ma na myśli zaburzenia, takie jak autyzm, ADHD czy zespół Aspergera. Ciekawym tematem może okazać się, że w Polsce nie uznaje się w klasyfikacji kategorii: niepełnosprawność narządowa, a uczelnie w Hiszpanii mówiły o niej całkiem często (Dudzińska, 2021).

Wszystkie analizowane uczelnie odpowiedziały tak samo na pytanie czy jednostka ds. OzN udziela pomocy jedynie osobom z orzeczeniem. Solidarnie pomagają studentom ze wszystkimi szeroko pojętymi specjalnymi potrzebami edukacyjnymi oraz – co ciekawe – wspierają w przypadku chorób przewlekłych i okresowych. Innymi słowy, czynią wszelkie starania, aby studenci, nawet podczas rekonwalescencji, mogli uczestniczyć w zajęciach.

W porównaniu do polskich uczelni, hiszpańskie oferują niewiele więcej opcji finansowania wyspecjalizowanych jednostek. Wśród nich znajdują się budżet uniwersytecki, budżet prywatny, subwencje oraz środki z poszczególnych prowincji hiszpańskich. Kwota budżetu zaczyna się od 4000 EUR i sięga aż do 90 tys. EUR miesięcznie. Praktycznie na każdej badanej uczelni istnieje niewiele projektów dodatkowych, ale jednym z bardziej interesujących, z którym spotkał się autor, jest program włączania osób z niepełnosprawnością intelektualną na rynek pracy.

Z jakiegoś powodu duża liczba uczelni nie udzieliła odpowiedzi na pytanie o usługi transportowe. Jednakże po uzyskanych odpowiedziach można stwierdzić, że każda uczelnia stosuje inne rozwiązania. Przyznają stypendia transportowe, wynajmują firmy zewnętrzne oraz zwracają koszty dojazdu na zajęcia w całości lub częściowo.

Zaskakującym aspektem, w porównaniu do uczelni krajowych, jest brak wsparcia psychologicznego. Ponad 60% respondentów na pytanie: „Czy studenci mają dostęp do wsparcia psychologicznego?” wskazało, że takiej pomocy nie ma. Nie jest jasne, jaka kryje się za tym motywacja. Możliwe, że jednostki ds. OzN są tak dobrze zaopiekowane, że biura nie zajmują się pomocą psychologiczną. Niestety autor nie był w stanie odpowiedzieć na to pytanie za pomocą ankiety.

Najczęściej wyżej wymienione uczelnie nie napotykają na swojej drodze żadnych przeszkód w prowadzeniu zajęć online dla osób z niepełnosprawnościami, jednakże, kiedy już problemy się pojawiają, zazwyczaj są one natury technicznej. Uczelnie często mają niedobory sprzętu, a profesorowie mogą mieć trudności z jego obsługą. Dodatkowo rzadko, ale zdarzają się wątpliwości co do oceny pracy

studenta z niepełnosprawnością. Szkoły wyższe informują autora, że posiadają rozwiązania na wyżej wymienione problemy, jednakże podczas przeprowadzonego badania o nich nie wspominają.

Uczelnie hiszpańskie dzielą się na dwie grupy, jeśli chodzi o wypożyczanie sprzętu. Jedna grupa twierdzi, że nie ma takiej możliwości, natomiast druga dostosowuje się do potrzeb studenta i udostępnia takie rzeczy, jak np. laptopy, systemy FM itd. Uczelnie, w których ta możliwość występuje, zdobywają sprzęt na różne sposoby, np. przez fundację ONCE, ze środków grantu na sprzęt wspierający, ze środków własnych uniwersytetu, kupują lub wypożyczają z banku ze sprzętem dla biur.

Na pytanie o sposób zakupu sprzętu odpowiedziało 5 z 11 uczelni. Jedna twierdzi, że wszystko zależy od kosztu sprzętu. Pozostałe natomiast dzielą się po równo na przetarg publiczny i prywatny.

Kwoty przyznawanych stypendiów diametralnie się od siebie różnią, podobnie jak w Polsce. Ponadto należy wspomnieć, że często to nie uczelnie przyznają stypendia osobom z niepełnosprawnościami, a regiony autonomiczne (Ferreira, Vieira, Vidal 2014). Miesięczne stypendia zaczynają się od 100 EUR (ok. 450 PLN) i potrafią sięgać nawet 600 EUR (ok. 2800 PLN). Stopień naukowy (niemalże) nigdzie nie jest brany pod uwagę i nie wpływa na wysokość przyznawanego stypendium. Na niektórych uczelniach stopień niepełnosprawności jest brany pod uwagę, ale nie jest to regułą.

Wszystkie uczelnie oznajmiły, że osoby z niepełnosprawnościami są dobrze postrzegane przez innych studentów. Zdarzają się nieliczne przypadki, gdzie pojawiają się bariery komunikacyjne, np. z osobami ze spektrum autyzmu lub czasami widoczny jest brak przygotowania profesorów do pracy ze studentami z niepełnosprawnościami. Pokrywa się to z wynikami badań w literaturze przedmiotu (Moliner, Yazzo, Niclot, Philippot 2019).

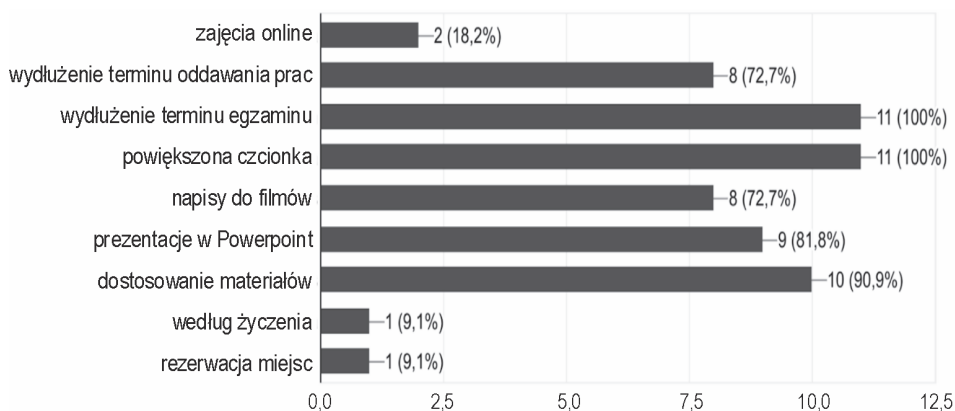
Rola asystenta osobistego na uczelni w Polsce, podobnie jak w Hiszpanii, nie jest zbyt popularna. Zwykle są oni dobierani do konkretnych zadań, a wykształcenie kierunkowe nie ma tu większego znaczenia. Ich wynagrodzenie znacznie się różni w zależności od uczelni i może zaczynać się od 100 EUR, a kończyć nawet powyżej 500 EUR miesięcznie. W sytuacjach awaryjnych, takich jak choroba asystenta, większość uczelni ma możliwość znalezienia zastępstwa na dane zajęcia lub na dany dzień. Gdy asystent jest nieobecny, to w gestii osoby, której asystuje, leży sposób zdobycia notatek z opuszczonych zajęć.

Głównymi zadaniami, z którymi mierzy się asystent, są robienie notatek i czytanie osobie, której asystuje. Ponadto asystent zapisuje odpowiedzi osoby lub tłumaczy rówieśnikom i prowadzącym, co osoba chce przekazać, gdy mowa jest niewyraźna lub używany jest język migowy. Uczelnie wymieniły również takie czynności, jak pomoc w przemieszczaniu się osoby na wózku lub asystowanie jej

w łazience. Niestety hiszpańskie odpowiedniki BON-ów nie są w stanie pomóc, gdy student potrzebuje pomocy w domu.

W przeciwieństwie do polskich uniwersytetów, gdzie większość badanych opowiadała o zaufaniu jako jedynej metodzie prewencji oszustwa, zdecydowana większość analizowanych uczelni w Hiszpanii oznajmiła, że ma sposób na zagwarantowanie napisania egzaminu przez studenta z niepełnosprawnością, a nie przez asystenta. Niemniej jednak żadna z badanych uczelni nie podzieliła się z autorem rozwiązaniami w tym aspekcie.

Z wyników ankiety wynika, że tylko jedna uczelnia nie jest przystosowana dla osób o ograniczonej sprawności ruchowej. Skupiając się na tej grupie, przedstawiono szereg rozwiązań adaptacyjnych związanych z efektywnością na wykładach oraz podczas egzaminów. Są to między innymi: wydłużenie terminów oddawania prac lub pisania egzaminów, napisy do filmów, powiększona czcionka, prezentacje w programach typu PowerPoint, konwersja książek na formy cyfrowe, PDF, audio lub język Braille'a. Warto zaznaczyć, że w większości przypadków to prowadzący samodzielnie przygotowuje egzaminy dla osób z niepełnosprawnościami, jednakże istnieje opcja, aby poprosił on o pomoc biuro ds. OzN. Interesującą informacją jest, że w jednej z uczelni egzaminy są dostosowywane przez fundację ONCE. Rozkład odpowiedzi od ankietowanych uczelni przedstawiony jest na rysunku 1.

Rysunek 1. Rodzaje dostosowań na uczelniach hiszpańskich

Źródło: opracowanie własne.

Gotowe rozwiązania czekają również dla ludzi, którzy zmagają się z trudnościami w komunikowaniu się lub zaburzeniami narządu słuchu czy wzroku. Najpopularniejszym i sprawdzonym sposobem jest wydłużenie czasu na oddanie

zadania. Dodatkowo szkoły wyższe oferują napisy w filmach lub zwolnienia z zadań opartych na znalezieniu odpowiedzi w nagraniu.

Autor był zaskoczony brakiem sumiennych przygotowań pracowników uczelni w Hiszpanii. Natomiast na uniwersytetach krajowych można zauważyć wiele pracy włożonej w efektywną pracę z osobami z niepełnosprawnościami. Można by powiedzieć, że stosunek w Hiszpanii wynosi 50:50 w porównaniu z uczelniami, które oferują szkolenia i te, które nie oferują niczego. Kiedy już znajdziemy uniwersytet, który ma taką ofertę, można wskazać na przykład na webinaria, doradztwo dla wykładowców, szkolenia lub współpracę z jednostkami zewnętrznymi. To co jednak pozostaje bez zmian w obydwu krajach, to brak dodatkowych godzin poświęconych tylko dla osób z niepełnosprawnościami.

Większość hiszpańskich uczelni organizuje dni otwarte, które są przeznaczone wyłącznie dla osób niepełnosprawnych. Osoby te otrzymują także pomoc w trakcie procesu rekrutacji, w tym pierwszeństwo w dostaniu się na wymarzony kierunek. Ciekawą odpowiedzią jednej z uczelni jest, że na każdym kierunku, na wszystkich poziomach, przeznaczone jest 5% miejsc dla OzN. Uczelnie chętnie pomagają również w wyborze kierunku. Jedynym haczykiem jest, że inicjatywa rozmowy na tak ważny temat musi wyjść od osoby zainteresowanej, a jak wiemy, młodzi dorośli nie są zbyt skorzy do zadawania pytań i szukania wsparcia, tym bardziej OzN. Ponadto według ankiety jedna z uczelni stwierdziła, że całe zagadnienie przed rozpoczęciem studiów jest zadaniem szkoły średniej, a niemalże jednogłośnie uczelnie odpowiadają, że wspierają swoich absolwentów w aktywizacji zawodowej.

Podsumowanie

Porównanie systemów wsparcia dla studentów z niepełnosprawnościami na uczelniach polskich i hiszpańskich wykazało, że systemy te są zdecydowanie bliższe niż pierwotnie przypuszczano. W obu krajach istnieją podobne systemy wsparcia, chociaż oczywiście istnieją różnice w ich działaniu.

W Polsce stypendia dla studentów z niepełnosprawnościami są wyższe niż w Hiszpanii, a kadra wykładowcza jest lepiej przygotowana do pracy z osobami niepełnosprawnymi.

W Hiszpanii cała opieka nad studentami z niepełnosprawnościami jest nadzorowana przez organizację ONCE, która jest największą, ale nie jedyną tego typu organizacją w kraju. Fundacja ta ma wpływ na politykę wobec osób z niepełnosprawnościami, jednak to uczelnie ponoszą odpowiedzialność za zapewnienie wsparcia dla studentów.

Podsumowując, chociaż istnieją różnice między systemami wsparcia dla studentów z niepełnosprawnościami w Polsce i Hiszpanii, to ogólnie są one podobne. Różnice w mentalności narodowej i szybkości wykonywania pracy mogą jednak wpłynąć na efektywność działania tych systemów, czego dobrym przykładem może być, że na zamówioną książkę w formacie pdf studenci hiszpańscy mogą czekać nawet ponad dwa miesiące.

Po przeanalizowaniu wyników ankiet nie ma podstaw do potwierdzenia hipotezy mówiącej o tym, że polski i hiszpański system wsparcia osób z niepełnosprawnością na uczelniach wyższych różnią się między sobą. Wręcz przeciwnie, na wielu polach więcej różnic można dostrzec pomiędzy uczelniami w danym kraju niż pomiędzy krajami.

Bibliografia

- Biuro do spraw osób z niepełnosprawnościami UW (2020.10.08), *Informacje o projekcie Level-up*, Uniwersytet Warszawski; <https://bon.uw.edu.pl/informacje-o-projekcie-level-up/>.
- Dobrosielska B. (2023), *Odpowiedź CKE na pismo Mateusza Gregorskiego z dnia 10.05.2023*, Warszawa.
- Dudzińska A. (2021), *Obszary wsparcia publicznego* [w:] A. Dudzińska, J. Witecka, J. (red.), *Wsparcie niepieniężne w sferze społecznej, Niepełnosprawność jako obszar interwencji publicznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, 161–162.
- Ferreira C., Vieira M.J., Vidal J. (2014), *Sistema de indicadores sobre el apoyo a los estudiantes con discapacidad en las universidades españolas*, Ministerio de Educación, Madrid.
- Gregorski M. (rok), *Ankieta Google Forms*, <https://forms.gle/XuK2Tx7FxayhDZp7A>.
- Jędrzejczyk A. (2016.10.10), *Wizyta w dziale do spraw osób z niepełnosprawnymi Uniwersytetu Jagiellońskiego (DON UJ) w Krakowie*, bip.brpo.gov.pl; <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/wizyta-w-dziale-ds-osob-niepelnosprawnych-universytetu-jagiellonskiego-don-uj-w-krakowie>.
- Komunikat dyrektora Centralnej Komisji Egzaminacyjnej z 19 sierpnia 2022 r. w sprawie szczegółowych sposobów dostosowania warunków i form przeprowadzania egzaminu maturalnego w roku szkolnym 2022/2023 (2022.08.19); <https://cke.gov.pl/images/KOMUNIKATY/20220819%20EM%202023%20Komunikat%20o%20dostosowaniach.pdf>.
- Moliner O., Yazzo, Niclot, Philippot (2019), *Universidad inclusiva: percepciones de los responsables de los servicios de apoyo a las personas con discapacidad*, Revista Electrónica de Investigación Educativa, 21, e20: 1–10.
- Muñoz-Cantero J.M., Novo-Corti I., Espiñeira-Bellón E.M. (2013), *La inclusión de los estudiantes universitarios con discapacidad en las universidades presenciales: actitudes e intención de apoyo por parte de sus compañeros*, Estudios Sobre Educación, 24 : 103–124, Navarra.
- Osoby niepełnosprawne w 2021 roku*, GUS, 1.12.2022.
- Qué es la Red SAPDU*, [redsapdu.org](https://redsapdu.org/home/). <https://redsapdu.org/home/>.
- Pirs creativelab, System nawigacyjno-informacyjny totupoint, [totupoint.pl](http://www.totupoint.pl); http://www.totupoint.pl/strona.php?nazwa=szczegoly_znacza&id=ddb39b00009fe1d4.

Universia F. (2017), *Universidad y Discapacidad. III Estudio sobre el grado de inclusión del sistema universitario español respecto de la realidad de la discapacidad*, Comité Español de Representantes de Personas con Discapacidad-CERMI, Madrid.

Wzrasta dostępność uczelni – Ministerstwo Funduszy i Polityki Rodziny (2022.07.25), [power.gov.pl](https://www.power.gov.pl), <https://www.power.gov.pl/strony/wiadomosci/wzrasta-dostepnosc-uczelni/>

Akty prawne

Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych w dniu 13 grudnia 2006 r. rezolucją A/RES/61/106 (Dz. U. z 2012 r., poz. 1169).

Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, Dz. U. z 2018 r., poz. 1668; <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20180001668>.

Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami, Dz. U. z 2019 r., poz. 1696; <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20190001696>.

Źródło internetowe

<https://don.uj.edu.pl/dla-studentow/adaptacje-materialow/program-hamlet>.